

Grimstads nye torv 1873–1884

Et byrom vokser frem

Kjell Knudsen

Midt i Grimstad sentrum ligger som seg bør og bør, torvet. Ikke uvanlig i en norsk småby. Ikke uvanlig i hvilken som helst småby, hvor på kloden den enn måtte befinne seg. Det nåværende torvet i Grimstad var imidlertid ikke det opprinnelige. Før det ble anlagt torv, var det bare en gressløkke med et bekkedar, Grimstadbekken, tvers over. Datidens torv lå ved den lille trekantede plassen foran Høyer, der Storgaten går over i Gågaten og Skolegaten.

Grimstads store bypatriot, Hans Hansen,¹ skriver om det gamle og nye torvet i et av sine Rep-hefter:

Torvtrafik var der imidlertid den gang med boder og disker. Det er ganske underlig at tenke sig til, hvorledes de fik plads der baade til slagterboder, matboder samt boder for utsalg av sko og klær og livlig var der mang en gang. (...) Ved gjennombruddet sidst i 70-årene, da den nye Arendalsvei blev lagt, skiftet jo byen utseende. Løkken blev lagt til torv, og alle husene omkring som tidligere hadde lagt med baksiden til løkken blev nu forandret saa facaden kom den vei. Det blev et helt lidet byggeras og vi synes det blev skrækkelig fint.²

Reguleringskart over Munkeløkken, Grimstads fremtidige torv, tegnet i juni 1875. Karttegneren, Herman Smitt, var fotograf, fattigforstander og brannsjef i byen, før han plutselig forsvant med fattigkassens midler i 1878.

I venstre kant av kartet er det opplysninger om huseierne som ble omfattet av reguleringen, 1–10, samt gater og strøk a–x. Legg merke til at Løkkestrædet (g) starter helt ute ved Østregate. Smuget mellom Løkkestrædet og Østregate (k) heter Smalgangen. Smuget ved apoteket (nå: Apotekergården) heter Midtgangen. Det gamle torvet er markert med (x).

Foto: Riksarkivet.

Grimstads opprinnelige torv slik det så ut en gang på 1860-tallet. I 1875 eide kjøpmann Julius L. Henriksen huset rett frem. Konditor C. G. Wassberg hadde sitt utsalg i huset til venstre med skilt over døren (nå: Bergshavens bakeri). De to sto i spissen for arbeidet med å få anlagt en gate mellom det gamle og det nye torvet. Henriksens hus ble revet i 1885 og erstattet med det hvor Høyer holder til i dag.

Foto: Grimstad bys historie.

Detalj av stiftskonduktør Rosings kart over gården Ytre Bie fra 1782. «b» er løkken og Munchs senere hus (1808). Kirkegaten og Kirkekleven går loddrett midt i bildet. «T» er hus nr. 6. «U» er nr. 5. Der Kirkegaten munner ut i Storgaten nederst på kartet ligger «X» der hus nr. 1 senere kom. Grimstad Bys Museer.
Foto: Kjell Knudsen.

Nå har det «skrækkelig» fine torvet ligget her i bortimot 150 år, og er ikke lenger byens midtpunkt slik det engang var. Planer har vært lagt, og mye har vært skrevet og sagt om hva som må gjøres for at torvet igjen kan innta en sentral plass i Grimstads gamle sentrum. Det har imidlertid ikke vært skrevet noe om hvordan det gikk til da Munkeløkken i løpet av et lite tiår i 1870-årene ble forvandlet til et torv. Når vi nå så å si går inn i et jubileumstiår for denne ikke ubetydelige begivenheten i byens historie, kunne det være på sin plass å rette søkelyset mot beslutningene som ble fattet, lokalt og sentralt, slik at torvet til slutt lå der i all sin prakt.

Det kunne bare skje ved at politikere og næringsdrivende dro lasset sammen. At offentlig og privat samarbeid, i våre dager ofte kalt OPS, så visst ikke er av ny dato, var en av overraskelsene i arbeidet med denne artikkelen. Det aller gjeveste var likevel å bli klar over at det ble laget et reguleringskart, så derfor skal vi starte med det.

Reguleringskart over det nye torvet³

Reguleringskartet ble laget i juni 1875 som et vedlegg til søknaden om omregulering av Munkeløkken til torv. Det var det året søknaden ble sendt til Departementet for det indre og fikk sin «Kongelige allernaadigste Approbation».

Kartet er arkivert sammen med de øvrige søknadspapirene i Riksarkivet, i arkivet til Kommunal- og arbeidsdepartementet, nærmere bestemt i en serie med reguleringsplaner for Aust-Agder fylke.⁴

Mannen bak kartet var Herman Smitt. Hans formelle kvalifikasjoner som karttegner er ukjent. Han kom til Grimstad i etterkant av den dansk-tyske krig i 1864, der han hadde deltatt som frivillig på dansk side, så man skal ikke se bort fra at han kan ha gått på underoffisersskole. Når dette trekkes frem, er det fordi Smitt ble brannmester i 1876, og det sies at han drev brannkorpsets drill med militær presisjon og organisasjon.⁵

Kartet er tegnet på tykt papir og er ca. 55 cm høyt og ca. 35 cm bredt. Det omfatter et område som er større enn selve Munkeløkken, det går fra Kirkegaten i nord til Bryggegaten i sør, fra Skolegaten i vest til Østregate i øst.

Kartet er fargelagt i duse fargetoner, med svak rosa farge for bygninger og en svakt gulaktig farge for gater. Tomtene som hører til de forskjellige husene er i hvit farge. Bruken av farger er den samme som på Grimstads første reguleringskart fra 1847, så Smitt har helt sikkert hatt dette tilgjengelig.

Smitts kart forholder seg til situasjonen etter at grunn er ekspropriert og hus og haver er fjernet. Før selve reguleringsplanen behandles, må vi derfor se på bebyggelsen rundt Munkeløkken før reguleringsprosessen, med utgangspunkt i kartets nummer og bokstavkoder. (I parentes er satt

Detalj av Jens Thues reguleringskart fra 1847. Kirkegaten går i retning venstre mot høyre midt i bildet. Husene 1–6 ligger på nedsiden av Kirkegaten. Nedenfor ligger Munkeløkken med Grimstadbekken. Løkketredet danner en vinkel på nedsiden av løkken med hus nr. 7, som nettopp er bygget, i spissen og Munchs hus rett nedenfor. Riksarkivet. Utsnitt ved Knut Brautaset.

Et unikt bilde av bebyggelsen rundt Munkeløkken i 1860-årene, lenge før kommunen hadde tenkt å kjøpe den for å anlegge torv. Selve løkken lå mellom huset med lys og mørk gavl. (nr. 3 på skissen på neste side.) og hus nr. 181. Fotografen, som er ukjent, har stått på Kirkeheia. Foto: Grimstad bys historie.

inn byggenes brannmatrikelnummer, for det er den mest brukte identifikator på eiendommer i Grimstad.)

Her skal også tilføyes at det er to eldre kart som viser bebyggelsen rundt Munkeløkken. Det er Stiftskonduktør Michael Rosings kart over gården Ytre Bie fra 1781 og det før nevnte reguleringskartet fra 1847.

Bebyggelsen rundt Munkeløkken

Nr. 1 (45): Gunder Holsts våningshus og butikklokale ligger til Storgaten og ble bygget i 1832 og forlenget sørover i 1865. Sør for huset var det have som strakte seg helt til husveggen til nr. 9.

Nr. 2 (28): Skreddermester Lars Andersen Bandelin kjøpte huset i 1865. På denne tomten sto det opprinnelig et 1700-tallshus. Bandelins eiendom var gjennomgående fra Kirkegaten og helt til husveggen til nr. 8.

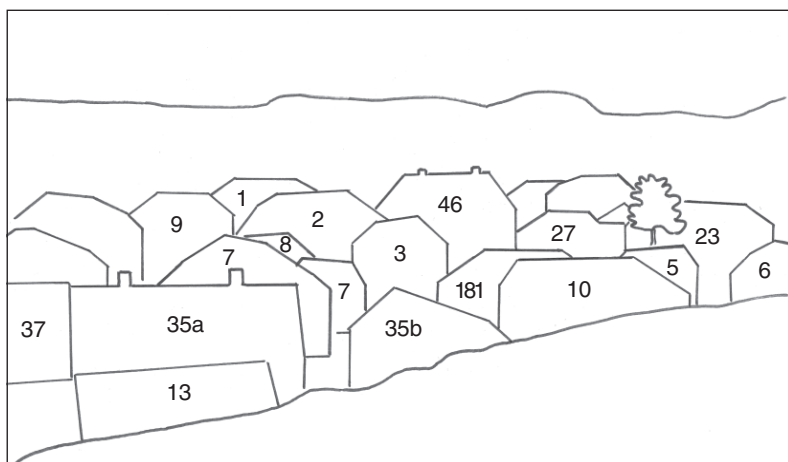
Nr. 3 (29) tilhørte skipper og kjøpmann Wilhelm Svendsen. Dette huset ble etter ombygning den senere Torvkafeen.

Nr. 4 (30) var huset til politibetjent Nikolai Andersen Egelien. På eiendommen var det også arrest i et uthus. Eiendommen er ikke med på Rosings kart fra 1781, men er tegnet inn på reguleringskartet fra 1847. Huset ble revet i forbindelse med reguleringen.

Nr. 5 (31) var huset til fraktemann Niels Larsen. Tomten hans strakte seg ned mot Løkketredet (g) som forbandt Munkeløkken med Østregate. Han hadde en stor tomt på vest- og sørsiden av huset.

Nr. 6 (32) på hjørnet av Kirkegaten og Østregate ble bebodd av snekkermester Edvard Zachariassen. I sørenden av tomten som lå til Løkketredet, hadde han sitt snekkerverksted.

Nr. 7 (36) ligger til sørenden av Løkken. Dette huset ble bygget i 1846 av skipper Johannes Larsen som tre år tidligere hadde kjøpt 1/3 av løkken av Fredrik Anton Petersens enke. Kjøpmann Peter Munch, som bodde

Skisse over bebyggelsen på Munkeløkken. Merk at tallene faller i to ulike kategorier: De forskjellige eiendommene fra Smitts kart fremkommer som hus nr. 1 til 10. De øvrige eiendommene er markert med brannmatrikelnummer. Politibetjent Egeliens hus (nr. 4) er skjult av 181. 23 og 27 er husene til kjøpmennene Jørgensen og Guttormsen som kjøpte huset til politibetjent Egeli for at det kunne rives. Hus 13 er Madame Geelmuydens hus, nå Ibsenhuset. 35 a og b (med senere påbygninger) er Løkkestreet 7 og 5, Café Ibsen og Gjestehuset Ibsen. Det store huset (46) er Dahlske skole. Nils Larsens grantre ble stående noen år etter at torvet var ferdig.

ved Løkkestreet (37),⁶ eide løkken fra 1808 til 1830 da han solgte den til Fredrik Anton Petersen, Morten Smith Petersens far. Familien Petersen eide løkken nesten dobbelt så lenge som familien Munch, men det fikk ingen innflytelse på navnet, som ble værende Munkeløkken. Nr. 7 ble solgt til malermester Einar Einarsen i 1870.

Nr. 8 (42). Huset som sto på denne tomten, tilhørte enken etter skipper Jens Ove Holm, men ble solgt til garvmester Otto Andersen som rev uthusene, flyttet våningshuset nærmere Løkkestreet og bygde et nytt hjørnehus mot det nye torvet.⁷

Nr. 9 (43 (og 44)). Huset tilhørte Jørgen Tjøstelsen Myhre og var flyttet fra Bjørøya (43).

Nr. 10 (34): Så et sprang tilbake til hjørnet Løkkestreet/Østregate. Det var hus på tomten i 1781, men et foto fra ca. 1865 viser et bygg under oppførelse. Eier var Thorkild Jacobsen.

Bare ett av byggene som omkranset løkken er ikke nevnt, nemlig vinkelhuset til venstre for nr. 10. Det tilhørte gullsmed Johan Klevenberg og var nytt ca. 1859. Det erstattet et eldre hus.⁸ Det har brannmatrikelnummer 181.

Alle eiendommene som lå rundt løkken hadde fasader mot de omliggende gater og streder. Nr. 1 mot Storgaten, 2, 3, 4, 5 og 6 mot Kirkegaten. Nr. 10 mot Løkkestreet og Østregate. Nr. 7 og 8 mot Løkkestreet og nr. 9 mot Skolegaten. Mot løkken lå husenes baksider. Som eksempel kan vi bruke nr. 7 (36) som hadde fasade til Løkkestreet. Selve huset er rektangelet nederst, konstruksjonene mot løkken er bislag, uthus og vedskjul og utedo øverst til høyre. Det var også et plankejerde mot løkken.⁹

Da reguleringen var over, og løkken var blitt byens nye torv, ble flere av husene bygget om, det gjaldt jo å ha fasaden mot torvet. Mer om det senere.

Gater og streder

Det man først og fremst skal merke seg er bokstaven «i» i listen over gater og streder, «Projecteret Hovedvei til Arendal». På kartet finner vi den til høyre, og gaten har stiplede linjer. Som det skal påvises senere, kom denne til å spille en stor rolle i reguleringsarbeidet.

Videre ses det at Løkkestreet, merket «g», starter helt ute ved Østregate og går til venstre ved Klevenbergs hus og ned rundt hus nr. 7 og ut til Skolegaten. Dernest at tarmen «k», som går fra Løkkestreet og ut til Østregate ved Glatveds hus (Ibsenhuset), heter Smalgangen. Vi ser også så vidt antydning at «b», Juskestreet, tar av i nordlig retning fra Kirkegaten. Det gamle torvet ved Gunder Holsts hus er markert med «x». At byen kunne trenge et større torv må kunne karakteriseres som en underdrivelse.

De prikkede linjene forklares slik: «..... De punterede Linier viser det projecterede Torv og Gaders nuværende udseende.» Her kan vi f.eks se omrisset av politibetjent Egeliens hus og arrest (nr. 4).

Kommunen kjøper Munkeløkken

Nå som vi er blitt kjent med forholdene rundt Munkeløkken, er det på tide å ta for seg historien fra begynnelsen. Grimstad kommune kjøpte høsten 1873 Munkeløkken av madame Inger Cathrine Petersen, enken etter Frederik Anton Petersen. Forretningen foregikk på en indirekte måte, idet det var tre privatpersoner som sto oppført i kjøpekontrakten, datert 12. november 1873. Salgssummen var 600 Speciedaler. Kontrakten er undertegnet av selger, men kjøperne var representert ved advokat Klevenberg. Navnene på kjøperne var imidlertid oppgitt i dokumentet. De var «Dherrer Consul Fr. Crawford, Consul Chr. Holst og Distriktslæge Frisak.»¹⁰

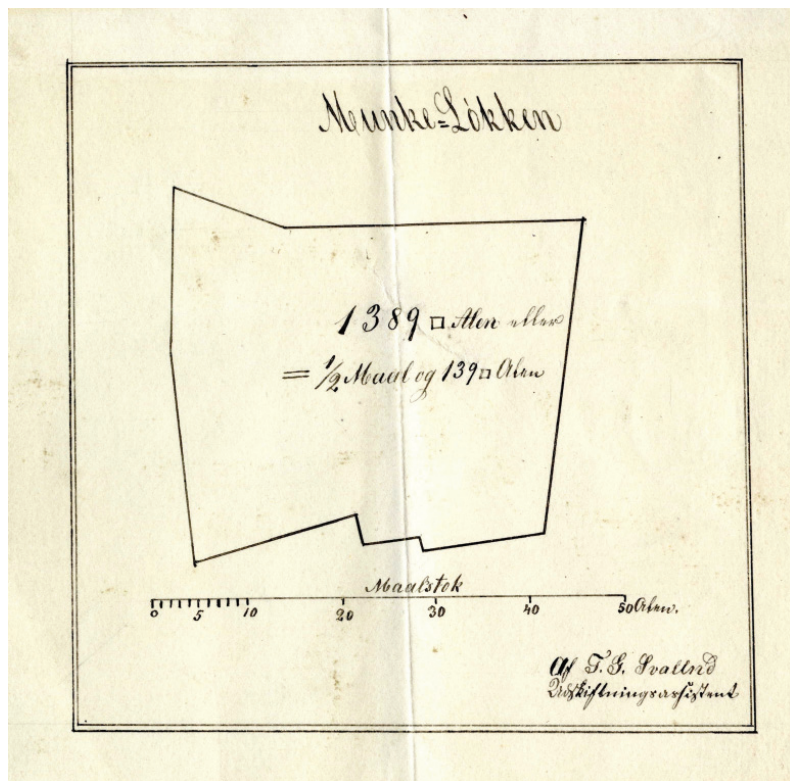
De tre herrer, som vi utfra titlene kan ane hørte til det absolutte toppsjikt innen Grimstads samfunnsliv, var ingen andre enn byens ordfører, Fredrik Crawford, varaordfører Christian Holst og distriktslege Hans Frisak som hadde vært ordfører før Crawford, og også skulle bli hans etterfølger.

Neste kapittel i saken foregikk i et formannskapsmøte 27. november. Da orienterte ordfører Crawford formannskapet om kjøpet av løkken og de utgiftene det hadde medført, nemlig i tillegg til kjøpesummen på 600 Spd, salær til advokat Klevenberg, 10 spd og renter i forbindelse med en tre måneders veksel i sparebanken, til sammen 617 spd og 87 skilling. Crawford tilbød så kommunen på «egne og Medinteressenteres Vegne» å overta eiendommen, mot at vekselen ble innfridd innen fristen. Det syntes formannskapet var «antagelig», og saken ble avsluttet 18. desember da saken var oppe i representantskapet (bystyret), der formannskapets innstilling om kjøp av løkken ble enstemmig vedtatt.¹¹

Hvorfor det hadde vært så om å gjøre for kommunen å få hånd om løkken, kom først opp i en sak for formannskapet i februar 1874, der det fremgikk at hensikten med kjøpet var å anlegge et torv. Vedtaket hadde følgende ordlyd:

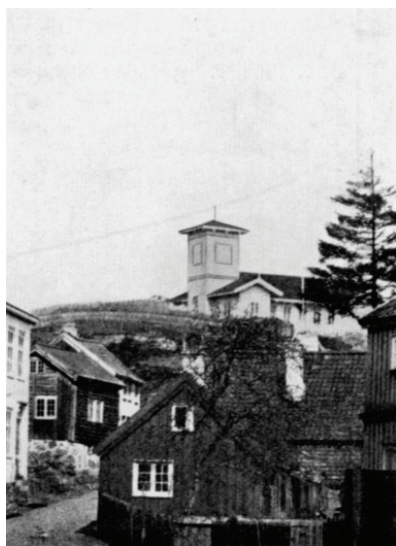
Man enedes om at foreslaa for Kommunalbestyrelsen at Munkeløkken vil blive at udlægge som Torv; men inden dette sker besluttede man at anmode Reguleringskommissionen at fremkomme med Forslag om hvor og hvorledes Adgang til Torvet bedst og lettest kunde erhverves, samt at underhandle med vedkommende Grundeiere om Erhvervelse af de nødvendige Tomter til Adgangen forsaavidt samme kan ske ved mindelig Overenskomst eller ogsaa med Forslag om Expropriation af nødvendig Grund.¹²

Det finnes et lite oppmålingskart over Munkeløkken som viser at den var 1389 kvadratalen stor. Kartet, eller det må nærmest kalles et riss, er udatert og utført av utskiftningsassistent Torjus G. Svalland. Det har mest sannsynlig vært utført på oppdrag av selgeren for å godtgjøre arealet, for det finnes ingen regning fra Svalland til kommunen. I kommunearkivet ligger kartet i en mappe fra 1873 sammen med andre dokumenter fra salget.¹³

Oppmålingsskisse av Munkeløkken, sannsynligvis laget i forbindelse med salget til kommunen i 1873. Dette er løkken slik den fremsto før politibetjent Egeliens eiendom og havene på begge sider av denne ble ekspropriert. Orienteringen av kartet er merkelig. Venstre side er grensen mot tomtene 3, 4 og 5 på Smitts kart. Kartskissen er utført av utskiftningsassistent T. G. Svalland, som har vært så opptatt av at alt skal bli nydelig og prydelig at han har glemt en bokstav i navnet sitt. KUBEN, Grimstad kommunearkiv, 1.6.16.

Politibetjent N. A. Egeliens hus ble ekspropriert og revet for å øke arealet på det fremtidige torvet og føre det ut mot Kirkegaten. Bak våningshuset lå arresten (med hvit pipe). I venstre bildekant ligger huset til kjøpmann Jørgensen som kjøpte Egeliens hus. I høyre kant ses hjørnet på Wilhelm Svendsens hus. Niels Larsens granter rager høyt over hustakene. Bildet er sannsynligvis fra 1860-årene.
Foto: Grimstad bys historie.

Sammenlignet med Smitts kart, er dette snudd 90° mot venstre. Den rette linjen til høyre skal egentlig ligge i bunnen, mot huset til malermester Einarsen (nr. 7). Den brukne linjen til venstre skal vende opp. Det er grensen mot Vilhelm Svendsens (nr. 3) og politibetjent Egeliens (nr. 4) tomter.

Etter at det nå var fattet vedtak om å anlegge torv, kan det virke som om saken ble stående stille, lenge. Reguleringskommisjonen ser i alle fall ikke ut til å ha tatt tak i oppdraget den var blitt pålagt. Sannheten er vel heller at det foregikk saker og ting på en annen arena som ikke var uten betydning for planen om et fremtidig torv, og som gjorde at kommisjonens arbeid inntil videre måtte vente.

Ny hovedvei mellom Arendal og Grimstad

I begynnelsen av 1870-årene ble det planlagt bygging av to nye veitraseer mellom Arendal og Grimstad, en indre linje over Asdal, Strubru, Lia og en ytre linje over Hisøy og Fevik. De to trasene skulle møtes ved Vik.

Fra gammelt av gikk veien østover fra Grimstad opp Kirkebakken, eller Klomrekleiva, som var det gamle navnet, over Fladen, Springet og Langhaven, over Biejordene til Fjære kirke, der den møtte den Vestlandske hovedvei. For Grimstads folkevalgte var det ikke ønskelig at den siste delen av det nye veianlegget skulle komme inn til byen via den bratte Kirkebakken.

Etter forslag fra kaptein Peter Krag i januar 1871 om å utrede Dramsviken som mulig trasévalg som et alternativ til Kirkebakken,¹⁴ gikk formannskapet inn for å få utredet dette alternativet.¹⁵ Dramsviktraseen er det som i våre dager er Fv 420 fra rådhuset og ned til sjøen, nåværende Voss gate.¹⁶ På denne tiden var ikke dette en offentlig vei, men gårdsveien for eieren av Ytre Bie gård fra huset i bunnen av bakken og opp til jordene i området ved rådhuset. Man må da forutsette at veien videre måtte fortsette via Østre Strandgate og Østregate til den munnet ut i Kirkegaten ved Snekkermester Zachariassens hus, for i 1871 var Munkeløkken ennå ikke påtenkt som torv. Dette initiativet kokte nærmest bort i kålen, men bare nesten.

I Grimstad hadde man imidlertid et helt annet alternativ i tankene, som første gang kom til uttrykk i et brev fra ordfører Fredrik Crawford til kaptein Krag i slutten av februar 1874, altså omtrent samtidig som bystyret ble orientert om hensikten med kjøpet av løkken.¹⁷

Brevet innledes med at Grimstad kommune ville konferere med ledelsen for det nye veianlegget før det endelig ble slått fast at Kirkegaten skulle være innfartssted for den nye veien. Dermed lå det i kortene at man i Grimstad hadde andre tanker omkring dette spørsmålet. Så fortsetter Crawford:

(...) Sagen er nærmest den, at Byen har erhvervet sig en Tomtestrækning, den saakaldte Munkeløkke, der er beliggende midt i Byen og skal udlægges til Torv, hvorfra den bedste Udkjøring østover vil sandsynligvis kunne ske ved at lægge Veien langs Kirkeheien og ovenfor Hr. Glatveds Huse, samt gennem Enkefru Johnsens Hauge [have]. Det er fremdeles Kommunalbestyrelsens eller Formandskabets Mening at Torvet bør udvides enten ved Kjøb eller Expropriation, men Retningen heraf samt Omfanget vil influeres af hvor den nye Vei føres ind i Byen, og er dette Hovedsagen hvorfor man gjerne ønsker dette Spørgsmaal først afgjort snarest muligt.(...).

Dette var første gang tanken om en vei rundt Kirkeheia dukket opp, og det er ikke mulig nærmere å fastslå av hvem eller i hvilken sammenheng ideen ble unnfanget, men det må være hevet over tvil at kommunens kjøp av Munkeløkken til fremtidig torv og traseen for den nye veien hang nøye sammen. Kanskje kan til og med den påstand våges at Munkeløkken ble kjøpt for å sette makt bak kravet om en annen trasé enn Kirkebakken for den nye veien til Arendal?

Svaret fra Kaptein Krag kom 2. juni. Her fortalte han at han ikke lenger hadde noe med veianlegget å gjøre, men at han hadde sendt formannskapet henvendelse videre til veidirektøren med anbefaling om at formannskapet forlangte undersøkelse ble foretatt snarest mulig.¹⁸

Ikke mange dagene etter, den 11. juni, kom det brev fra selveste veidirektøren i Christiania. Det var nesten sensasjonelt raskt, men kanskje ikke når den nyutnevnte veidirektøren var Hans Krag, kaptein Peter Krags bror. Han svarte på to brev som hans bror hadde oversendt ham fra formannskapet i Grimstad. En ting var spørsmålet om Kirkebakken, men formannskapet var også opptatt av at veianlegget måtte påbegynnes fra begge sider, og ikke bare fra Arendal, slik at begge byer kunne få maksimal nytte av veien. En slik tanke ville absolutt sette Kirkeheialternativet på agendaen.

Veidirektøren kunne ikke love så mye. Hvilke strekninger som skulle opparbeides først, måtte avgjøres av Kongen, altså regjeringen. Veianlegget var avhengig av amts bevilgning og private tilskudd. Arbeidet med å reise midlene gikk tregt, men så snart bevilgning var på plass, skulle linjevalget avgjøres så hurtig som mulig. I tillegg var arbeidsforholdene vanskelige, så direktøren trodde ikke at det kom til å bli arbeidet på veien med noen større arbeidsstyrke før senere i budsjettperioden.¹⁹

Så dette må være forklaringen på at reguleringskommisjonen ikke kom på banen, men da tiden plutselig var inne, trådte den til. Før det, la oss ta en titt på hva slags organ dette var.

Det midterste huset er kjøpmann Gunder Holsts (1). Mellom Holsts hus og Tjøstel Myhres (9) ligger Holsts have som sammen med skreddermester Bandelins have ble ekspropriet til gate inn til det nye torvet. Holsts havegjærde ble satt opp i perioden 1865 - 1868. Bygget i venstre bildekant er tidligere Dahlske skole, som almueskolen overtok da Dahlske fikk sitt nybygg på Ruffeløkken lenger opp i Storgaten. Mellom skolen og Holsts hus munner Kirkegaten ut. Foto: Grimstad bys historie.

Reguleringskommisjonen

«Lov om Bygningsvæsenet i Kjøbstæderne» av 6. september 1845 opprettet to kommunale organer, en bygningskommisjon og en reguleringskommisjon. Bygningskommisjonen bestod av politimesteren, brannmesteren og stadskonduktøren²⁰ eller en bygningskyndig person. Kommisjonen ble oppnevnt årlig av magistrat og formannskap. Reguleringskommisjonen bestod av de samme fagfolkene, samt to medlemmer av formannskapet. Magistraten²¹ var reguleringskommisjonens formann. Kommisjonens oppgave var å skaffe byen en godkjent reguleringsplan, som Grimstad hadde fått i september 1855,²² og se til at denne ble fulgt f.eks. ved oppføring av hus langs regulerte gater. Fremtidig bebyggelse i områder som ikke var omfattet av reguleringsplanen, tillå også kommisjonens ansvarsområde. Munkeløkken var et slikt område. Det var således helt etter boken at formannskapet henviste til dette organet for å lage en reguleringsplan for et fremtidig torv.

Dessverre mangler forhandlingsprotokollen for reguleringskommisjonen fra denne perioden,²³ men når kommisjonen utførte oppgaver som måtte vedtas av formannskap eller bystyre, som i tilfellet med reguleringen av nytt torv, ble det laget utskrift av vedtak, og disse finnes i kommunearkivet. Ofte ble også vedtakene i kommisjonen gjengitt *in extenso* i formannskapsprotokollen når sakene var oppe til behandling.

Offentlig og privat samarbeid manifesterer seg

Fra 1875 foreligger det utskrifter fra to møter i reguleringskommisjonen vedrørende torvet, nemlig 13. og 26. april, og i løpet av de to møtene var reguleringen i store trekk unnagjort. Det første kom i stand etter rekvisisjon av snekkermester Zachariassen for å bestemme grensene for et nytt snekkerverksted som han aktet å oppføre på sin tomt (nr. 6) mot Østregate/Løkkestreet. Nå var selvfølgelig alle de tilstedeværende, både kommisjonsmedlemmer og Zachariassen klar over at kommunen ville ha vei rundt Kirkeheia, og at den nødvendigvis måtte komme inn akkurat der Zachariassen ville bygge snekkerverksted, så det måtte nødvendigvis ende med ekspropriasjon og erstatning etter takst.²⁴ Men det var ikke det viktigste som hendte i dette møtet.

For ordføreren trådte inn på arenaen. Det var nå doktor Hans Frisak. Han var ikke var medlem av kommisjonen, så for så vidt hadde han ikke noe i møtet å gjøre, men ordføreren kunne opplyse at formannskapet hadde fått brev fra kjøpmann Jørgen Jørgensen samme dag, om at han sammen med kjøpmann Andreas Guttormsen hadde kjøpt eiendommen til politibetjent Egelien med våningshus (nr. 4) og arrestlokale for 1250

spesiedaler. Dersom kommunen ville erstatte 450 spesiedaler, var de villige til å overlate den denne eiendommen, forutsatt at den sammen med haven til naboeiendommen til Vilhelm Svendsen (nr. 3) ble utlagt til offentlig plass, for å kunne åpne opp Munkeløkken mot Kirkegaten.²⁵ Reguleringskommisjonen anbefalte Formannskapet å akseptere betingelsene.²⁶ Jørgensen og Guttormsen var nærmeste naboer til løkken på andre siden av Kirkegaten.

Det fortsatte å komme brev til ordføreren fra kjøpmannsstanden. Den 17. april var det Julius Lauritz Henriksen sin tur. Han eide huset ved det gamle torvet der Høyer er nå, bare at det da var et mindre hus enn det nåværende.

Henriksens anliggende var å delfinansiere en gate mellom det gamle og nye torv langs eiendommene til Jørgen T. Myhre (nr. 9) og fru Holm (nr. 8). Han hadde fått i stand en avtale med Gunder Holst (nr. 1) og Lars Bandelin (nr. 2) om frivillig avståelse av deler av deres haver til grunn til gaten på visse økonomiske betingelser, som det vil føre for langt å gå inn på her. Samtidig skulle Henriksen selv og konditor Carl Gustaf Wassberg, som holdt til i det huset der Bergshavens konditori nå er, samt fru Holm, Tjostel Myhre, Gunder Holst og Lars Bandelin yte private bidrag til den nye gaten. Kommunen skulle slippe unna med 830 spesiedaler. De næringsdrivende, også i dette området, så det som viktig å få en best mulig tilgang til det nye torvet.²⁷

Nå som handelsstanden hadde sørget for fart i sakene og fått åpnet løkken mot Kirkegaten og fått på plass en gate fra det gamle til det prosjekterte torvet, var det ikke så mye igjen for reguleringskommisjonen å gripe fatt i da den holdt sitt neste møte 26. april. Da ble en del av fraktemann Larsens have (nr. 5) ekspropriert, men bare i nedre del mot Løkkestreet, for å få plass til gate inn fra Østregate. Han hadde fremdeles en stor have på to sider av huset sitt med frukttrær og et stort grantre.

Endelig var det kommet et tilbud fra malermester Einarsen (nr. 7) og fru Holm (nr. 8) om at de ville avstå grunn til en smal gate mellom det nye torvet og Løkkestreet, hvilket kommunen ble anbefalt å godta.²⁸ Det var forøvrig den eneste grunnen til at malermester Einarsens hus var omfattet av reguleringsplanen.

Reguleringen av Munkeløkken til torv fremstår som et nøye planlagt samarbeid mellom formannskap, reguleringskommisjonen og næringsdrivende i området, som alle hadde felles interesser i få det nye torvet til å bli en realitet. Det foreligger ingen vedtak i noe politisk forum om at private bidrag var nødvendig for å få prosjektet i havn uten for store økonomiske utlegg for kommunen. Når vi likevel vet at det var slik det foregikk, så er det fordi brevene fra kjøpmennene eksisterer, og innholdet er dessuten gjengitt i formannskapsprotokollen.

Endelig vedtak i bystyret

Dermed var reguleringskommisjonen ferdig med sitt arbeid, og reguleringsplanen ble oversendt formannskapet som i møte den 29. april henstilte til bystyret å

(...) foreta de nødvendige Skridt til Erhvervelse af en del Tomtestrækninger som i forbindelse med Munkeløkken kan danne et antagelig Torv for Stedet, samt for at skaffe bekvem Adgang til dette skal man kunne bemærke at Bestyrelsen for Veianlægget mellem Grimstad og Arendal har givet sikkert Tilsagn om at denne Vei vil komme til at udmunde rundt Kirkeheien gennem Fru Johnsens Have og det vordende Torv (...)

Med tilsagnet fra veibestyrelsen om at veien skulle gå rundt Kirkeheia, var ordførerens villkår i brevet til kaptein Krag i februar 1874 endelig på plass, nemlig at veispørsmålet skulle være avklart før reguleringsprosessen kunne settes i gang.

Vi må dvele litt ved dette tilsagnet fra veibestyrelsen. Det må ha foreligget i april, for det kan ikke være noe annet som har satt i gang reguleringsprosessen. Det finnes imidlertid ikke noe utgående brev i kopiboken til Amtmannen i Nedenæs Amts arkiv,²⁹ og heller ikke er det journalført inngående brev til ordføreren eller andre myndighetsorgan i Grimstad (formannskap og/eller magistrat) som omhandler et slikt tilsagn. Det må bety at vi her står overfor et i mange sammenhenger velfungerende fenomen, nemlig at «noen har snakket sammen». Mest sannsynlig har det vært ordfører Frisak og lederen for veiprojektet, kaptein Conradi.

Nedenæs Amt vil også ha et ord med i saken

Allerede 7. mai ble reguleringsplanen godkjent av bystyret. Neste steg i prosessen var Nedenæs Amt. Alle formannskaps- og kommunestyresaker ble rutinemessig av magistraten sendt til amtet for godkjenning. Vedtak i hver enkelt sak som hadde vært til behandling, ble skrevet på et dobbelt ark, ett ark for hver sak, der alle bilag ble vedlagt. Etter behandling i amtet ble saken returnert til kommunen med påtegning om vedtaket var lovlig fattet eller ikke.

Svaret på vedtaket av 7. mai ble returnert til magistraten fra amtmann Niels Bonnevie, datert 21. mai med følgende påtegning:

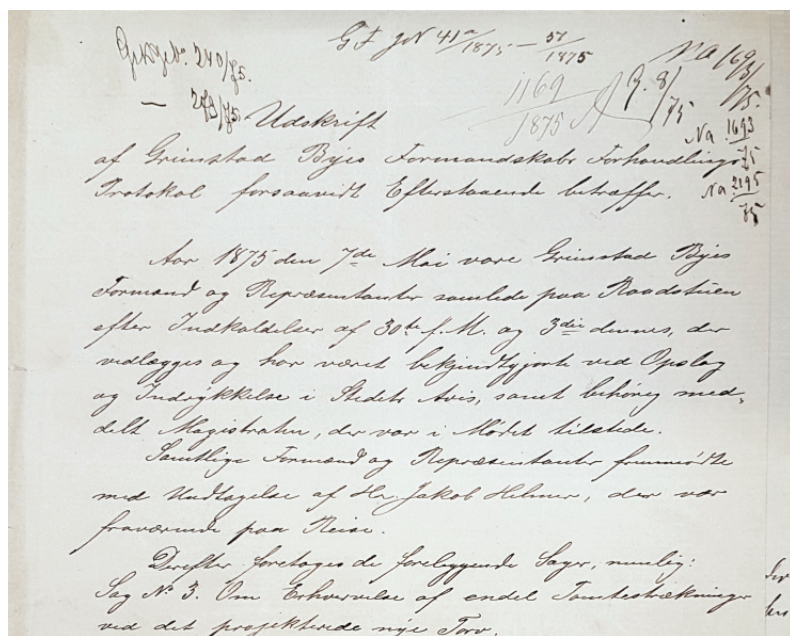
Da de paatænkte Forandringer i Byens Reguleringsplan formentlig tiltrænge Kongelig Approbation i Henhold til Bygningslovens §3, tillader jeg mig, inden Videre foretages, at bede meddelt en Forkla-

ring om det vordende nye Torvs og de til samme førende nye Gaders Beliggenhed og Dimensioner bedes ledsaget enten af et Rids, udvisende det Gamle og det Nye, eller og et Ecplr. af Byens Reguleringskart med paaførte Antydning af det Nye, (...)

22. mai oversendte magistraten påtegningen til formannskapet, som på sin side den 16. juni sendte vedtaket tilbake til magistraten. I valget mellom å lage en skisse eller tegne noe inn på det eksisterende reguleringskartet av 1847, valgte formannskapet skissen, eller kartet, som denne artikkelen startet med. Kartet som bare er datert juni 1875, må være tegnet i perioden 22. mai til 16. juni, sikkert med fradrag av et par dager i begge ender, altså i løpet av ca. 3 uker.

Så var det tilbake til amtet igjen, og ny påtegning, denne gangen var det om det ble noe av den smale gaten mellom torvet og Løkkestreet. Ny behandling i formannskapet som viste at fru Holm likevel ikke ville ha noen gate mellom sitt hus og malermester Einarsen. Ny påtegning ble sendt til amtet, som heller ikke denne gangen var fornøyd. Det måtte foreligge en skriftlig erklæring fra Holm og Einarsen som skulle vedlegges søknaden til departementet. Ikke før den 27. august kunne bystyret votere over den lille gatestubben, som da ble strøket mot to stemmer.³⁰

Og dermed var man i mål. Dobbeltarket som saken er skrevet på, inneholder ikke mindre enn åtte journalnumre, ett for hver gang det var til behandling i kommune eller amt. I tillegg er det ett fra departementet, for nå ble hele saken sendt fra Nedenes amt til regjeringen for endelig godkjenning (approbasjon).

Utsnitt av første side av Grimstad kommunes søknad om å regulere Munkeløkken til nytt torv. Søknaden gikk frem og tilbake mellom kommunen og Nedenæs Amt, og nytt journalnummer ble påført dokumentet hver gang det ble behandlet. Til venstre og på midten Grimstad kommunes journalnumre, til høyre Nedenæs Amts og i midten Indredepartementets saksnummer (1169/75A). Til sammen er det åtte påføringer. Riksarkivet. Foto: Kjell Knudsen.

«Naadigst Approbation»

«Departementet for det Indre» var et departement med en lang rekke arbeidsfelt, så som næringsveier, handel og sjøfart, post, veinett og kanaler, bygnings- og brannvesenet, osv.³¹ Søknaden fra Grimstad fant veien til det kontoret der man behandlet reguleringssaker, og der ble det også gjort klart et dobbeltark som ble brettet på langs slik at det dannet seg to spalter, en til å skrive på, og en for kommentarer. En saksbehandler skrev et saksfremlegg basert på alle de opplysninger i saken som fulgte med søknaden. Deretter gikk søknaden til en ny saksbehandler som strøk alt som ikke var viktig, og det var det meste. Hvor mange som siden behandlet søknaden er ikke godt å si, men det er seks forskjellige koder på arket, så den ble nok behandlet med en grundighet som var et departement verdig. Kvintessensen av det hele var som følger:

(...) Gjennem Amtmanden i Nedenæs Amt er nu til Dept. indkommet en del af Formænd og Repræsentanter [i Grimstad Kjøbstad] efter Forslag fra Reguleringscommissionen under 7 Mai og 27 August d. A. fattede Beslutninger ang. Anlæg af et nyt Torv med dertil førende Gader, til bevirkende naad. Approbation i Henhold til Bygningsl's §3, forsaavidt Beslutningerne medføre Forandring i Byens Reguleringsplan. — Som det erfares af Sagens Dokumenter og disses ledsagende Kart, hvorpaa de besluttede Reguleringer findes afsatte, gaa disse ud paa:

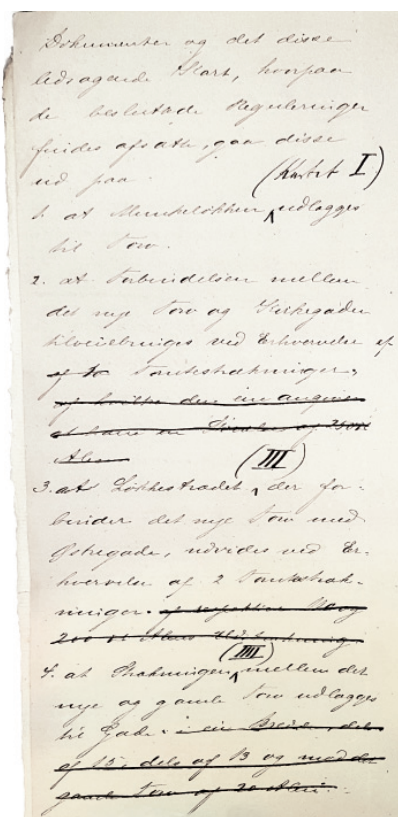
1. at Munkeløkken (Kartet I) udlægges til Torv.
2. at Forbindelsen mellem det nye Torv og Kirkegaden tilveiebringes ved erhvervelsen af de tvende med II betegnede Tomtestrækninger.
3. at Løkkestrædet (III) der forbinder det nye Torv med Østregade, udvides ved Erhvervelse af 2 Tomtestrækninger.
4. at Strækningen (IIII) mellem det nye og det gamle Torv udlægges til Gade. (...)

Her ses det at romertallene I–IIII som man finner på kartet, ble påført i løpet av den departementale saksbehandling for å anskueliggjøre de områdene som ble omfattet av reguleringen.

Departementet hengte seg litt opp i at gaten mellom det gamle og nye torvet bare var fra 13 til 15 alen bred, og ikke 20 som Bygningslovens §1 bestemte, men som det også siteres fra Grimstads reguleringsplan fra 1855: «(...) ere de lokale Forhold i Grimstad af den Beskaffenhed at nævnte Bestemmelse kun undtagelsesvis lader sig befolge.»

Departementet ga sin tilslutning til amtmannen i Nedenæs' anbefaling den 24. september 1875, og 9. oktober ble planen endelig innvilget i statsråd. Grimstad hadde fått et nytt torv.³²

Side to av Indredepartementets saksfremstilling av Grimstads søknad om regulering av Munkeløkken til torv. Siden er delt i to på langs. En saksbehandler har skrevet av søknaden, en annen har strøket alt uvesentlig. Her ses venstre halvdel. Vi kjenner igjen romertallene med henvisning til Smitts reguleringskart. Riksarkivet. Foto: Kjell Knudsen.

Det nye torvet opparbeides

Men bare i navnet. Mye sto igjen før Munkeløkken kunne kalles et torv. Nå først kunne det praktiske arbeidet med å opparbeide torvet settes i gang. Politibetjent Egeliens hus og arrest skulle rives, og Gundersens og Bandelins haver skulle fjernes. I brevene fra kjøpmennene Jørgensen/Guttormsen og Henriksen/Wassberg fra april 1875, var rydding av de aktuelle tomtene nevnt. Egeliens tomt skulle være ferdig ryddet til påske 1876, mens for Gundersens og Bandelins haver var fristen satt til 14. april 1876. Det var Langfredag dette året.³³ Så her har vi nok et indisium på at de to private initiativene var planlagt og samordnet.

14. oktober 1876 sendte kommunens veiinspektør, kjøpmann Jørgen Børresen, brev til magistraten om nødvendige veiarbeider i 1877. Mesteparten handlet om opparbeidelse av torvet. Han skrev blant annet:

Jeg har foretaget Nivelering og Opmaaling af [det nye Torv], hvoraf det fremgaar, at der fra Maler Einarsens's Udhusbygning til Kirkegaden ved Kjøbmand Jørgensens Hus, er en Stigning af 7' (fot) 9" (tommer) paa en Længde af 120 Fod. (...) Jeg skal derhos oplyse, at Torvet vil faa et Areal af ca. 385 [Kvadrat] Favne. Hvorvel Stigningsforholdene for en større Deel heraf, ikke paakrever nogen synderlig Planering, vil det dog være nødvendig, derfra at bortføre

I forgrunnen ses dampskipsbryggen med pakkbod (1882) og rutebåten D/S «Trafik» med dampen fra pipen rett til værs over taket til kjøpmann Fredrik Gerhard Voss som eide gården Ytre Bie. Huset ble senere bygd om i sveitserstil. I det åpne rommet til venstre for huset gikk gårdsveien opp til jordene ved dagens rådhus. Dette var ett av alternativene til innfartsvei for det nye veianlegget Arendal – Grimstad, den såkalte «Dramsviglinien». Fløistadsamlingen, KUBEN, AAA.PA-2417.L6.25044.

I desember 1879 vedtok bystyret at traseen for den nye veien fra Arendal skulle gå rundt Kirkeheia. I 1881 var den ferdig. Fotografen har stått i krysset mellom Arendalsveien og Østregate, akkurat der veien går inn til torvet. Bygget mellom de to gatene er brannstasjonen som også ble tatt i bruk i 1881.
Fløistadsamlingen, KUBEN, AAA.PA-2417.Lx.26135.

Jord til mindst 1 Fods Dybde og i stedet paaføre Puksteen. Jeg troer, at Arbeidet med Mure, Paafyldning, og Grovpuk til 1' Dybde over det hele Torv, kan bortacorderes til 475 á 500 Spd som foreslaaes optaget paa Budgettet tilligemed 100 Spd til paakjøring af Finpuk eller Dække af Leer og Sand.³⁴

Grimstad brannkorps skrev brev til formannskapet, datert 6. juni 1877:

Da Arbeidet med det nye Torv nu skal begynde, tillader jeg mig at gjøre Formandskabet opmærksom paa at Anlægget af en Brandkum dersteds hensigtsmæssigst kunde udføres samtidig. Hensigtsmæssigheden i, paa en aaben Plads, at have en stærk Brandkum, hvorfra man, uhindret af enhver Ildsvaade, kan strække Slinger til hvilken Kant man vil og hvorfra man, som her, kan beherske Byens trangeste og ildfarligste Kvartal, er saa indlysende, at jeg troer en videre Argumentation er uforuden. Det er selvfølgelig at den 6" Ledning fra Torvet maatte føres derned.³⁵

Først sommeren 1877 begynte altså arbeidet med opparbeidelsen av det nye torvet, ifølge dette brevet som var undertegnet av Herman Smitt, byens nye brannmester, og som sådan også var medlem av reguleringskommisjonen. Selvfølgelig måtte man ha en brannkum på det nye torvet. Den 6" ledningen ble lagt fra det gamle torvet til det nye i 1878.³⁶

Endelig løsning på veispørsmålet

Uansett hvem formannskapet i april 1875 hadde fått sine opplysninger fra, om at innfartsveien til Grimstad skulle gå rundt Kirkeheia, så hersket det fremdeles mot slutten av 1879 usikkerhet om det virkelig skulle komme til å bli slik.

I begynnelsen av desember kom lederen av veiarbeidet, kaptein Conradi, til Grimstad for å befare og vurdere de forskjellige alternativene, som altså var Kirkebakken, Kirkeheia og Dramsvika. Dramsvika, som ingen hadde hørt noe om siden kaptein Krag tilbød seg å utrede den linjen i 1871, var altså fremdeles aktuell. Conrads vurderinger og konklusjon forelå i en lengre utredning datert den 11. desember.

Han gikk grundig til verks og vurderte både stigningsforhold og lengden på de tre alternativene, målt fra Springet.³⁷ Der kom Dramsvika og Kirkebakken dårligst ut. Linjen over Dramsvika var lengst, 772 alen (484 meter) med et stigningsforhold på 1:11. Kirkebakken var litt slakere, 1:12, men bare 442 alen (237 m) lang. Kirkeheialternativet var 662 alen (415 m) langt, men med et stigningsforhold på bare 1:20-25. Kaptein Conradi var ikke i tvil og avsluttet sin utredning slik: «(...) I Henhold til, hvad jeg har givet mig den Ære at anføre, maa jeg derfor tillade mig at foreslaa, at Linien rundt Kirkeheien vælges for Indkjørselen til Grimstad.»³⁸

Allerede to dager senere hadde formannskapet sin innstilling til vedtak klart, og 19. desember ble veien rundt Kirkeheia enstemming vedtatt av bystyret. «(...) Denne beslutning maa byen prise sig lykkelig ved, ti det er iøinefaldende, hvor langt veiens nuværende beliggendhet er at foretrække imot Kirkekleven (...)», står det å lese i Grimstad bys historie.³⁹

I det enstemmige vedtaket som ble gjort, inngikk også kjøp av en smie som lå i traseen bak Glatveds hus (Ibsenhuset), ekspropriasjon av deler av eiendommer som ikke var bebygd og haven til tidligere enkefru Johnsen, nå kjøpmann Nicolay Thue Johnsens. Eierne av Ytre Bie gård, Kjøpmann Fredrik Gerhard Voss, avsto grunn til veien over sin eiendom til halv takst.⁴⁰ Den nye veien ble innviet i 1881.

Nok en ekspropriasjon

Samtidig som det ble en løsning på veispørsmålet, var det fremdeles ting å ta tak i på torvet. Fraktemann Nils Larsen som hadde fått ekspropriert eiendommen sin mot Løkkestredet i 1875, hadde fremdeles en stor tomt langs Kirkegaten som ikke var regulert til torv, og her aktet han å sette opp «bazarboder». I flertall! Man må vel forestille seg at dette skulle være kioskbygg for torghandlere.

Reguleringskommisjonen var på befaring 22. oktober 1879 og den meget interessante utskriften har følgende ordlyd:

(...) Af Hensyn til at der i den ældre Reguleringskommissions Forretning er bestemt «at Torvet bør udvides med Nils Larsens og Edu. Zachariassens Eiendomme, der ikke bliver yderligere at bebygge», medens den nuværende Reguleringskommission paa Grund af den med en saadan Erhvervelse forbundne betydelige Omkostninger ikke

Christian Krohg malte dette motivet under et besøk i Grimstad i 1890. Det viser torvet med hesteoppstillingsplassen etter at Niels Larsens have var blitt ekspropriert høsten 1880.

Noen av byens madammer har torvdag. Legg merke til hønen i venstre bildekant. Grimstad kommune kjøpte maleriet i 2019. Det henger på Grimstad bibliotek.

Grimstad kommune. Foto: Knut Brautaset.

vovede at gaa videre end til at anbefale Expropriation af en Del af Nils Larsens til Torvet stødende Tomt, hvor ønskelig man end kunde anse Erhvervelse af den hele Strækning, troede man det rettest at burde henstille til det ærede Formandskab hvor meget eller hvor lidt der af den nævnte Tomtestrækning bør tages. (...).⁴¹

Den tidligere kommisjonens vedtak kan ikke uten videre forstås slik at Larsens og Zachariasens huser skulle rives, for det sies ikke eksplisitt, men all grunn rundt husene skulle erverves, slik at det ikke kunne bygges mer på eiendommene. Den nåværende kommisjonen ville ikke gå lenger enn å erverve en del av tomten og overlot til formannskapet å bestemme hvor mye.

Og den oppgaven tok formannskapet og vedtok i september 1880 at Larsens have skulle eksproprieres helt inn til husveggen. I oktober sørget reguleringskommisjonen for oppmåling av tomten. Larsen var villig til å avstå fra å forlange overtakst dersom han fikk beholde tomten som lå nedenfor hans hus mot gaten inn til torvet. Kjøpmennene J. Jørgensen, T. G. Gundersen og J. D. Havstad bidro med 800 kroner i forbindelse med ekspropriasjonen. Det offentlige og private samarbeidet var fremdeles i funksjon.

112 år senere, i november 1991, vedtok Grimstad kommune en reguleringsplan for sentrum. Da var det flertall i bygningsrådet for å rive kvartalet mot Kirkegaten/Henrik Ibsensgate for å bedre trafikforholdene og få et større torv. Tro om de visste at samme problematikk hadde vært oppe tidligere?⁴²

Hester til besvær

Det tok nesten et år fra beslutningen om ekspropriasjon av Larsens have ble gjort og til formannskapet fattet endelig vedtak, og det hadde sin årsak i noe som foregikk i den nedre enden av torvet.

Et torv måtte ha oppstillingsplasser for hester. Kommunen syntes den nedre delen av torvet var passende. Der lå maler Einarsens hus med fasade mot nederste del av Løkkestreet (i dag: Wentzels plass), og mot torvet var det uthusbygninger og et plankegjerd. I løpet av 1879, og før forslaget om ekspropriasjonen av fraktemann Larsens hage, solgte Einarsen eiendommen sin til kjøpmann, Johan D. Havstad. Han hadde drevet butikk andre steder i byen, men hadde ikke vært engasjert i torvet.

Da det ble montert ni tjorepåler for hester helt inntil bygningen, protesterte den nye eieren, da han mente at dette ville hindre ham i å benytte torvet. Det fikk kommunen til å reagere. Havstad hadde ikke, som de andre grunneierne rundt torvet, bidratt med private midler. Han hadde dessuten laget en dør i plankegjerdet som skaffet ham en uberettiget tilgang til torvet. Han måtte, i likhet med hva alle andre brukere av torvet hadde gjort før ham, yte et bidrag til det offentlige og private samarbeid for å få være med i det gode selskap. Havstad engasjerte advokat Schweigaard fra Christiania, og det ble en brevveksling mellom advokat og ordfører Fredrik Smith Petersen som fikk roet gemyttene før det kom til sak. Kommunen unnskyldte Havstad med at han ikke visste om det private engasjementet ved etableringen av torvet. En annen ting var at også selgeren, Einarsen, ble unnskyldt. Det kan neppe påstås at han hadde vært uvitende om hvordan utbyggelsen av torvet var blitt finansiert. Ikke bare hadde han vært huseier, han hadde også vært medlem av formannskap og reguleringskommisjon.

Tjoringspålene ble så fjernet mot at Havstad betalte 1000 kroner for sin tilgang til torvet. Dette vedtaket ble gjort i samme formannskapsmøte som i saken med ekspropriasjonen av Nils Larsens have.⁴³ Hesteoppstillingsplassene ble deretter helt enkelt flyttet til den nylig eksproprierte have, slik vi kan se det på gamle fotografier, og ikke minst på Christian Krohgs maleri fra torvet fra 1890 samt på flere fotografier fra samme tid. På eldre fotografier kan fremdeles grantreet ses, men på maleriet er det vekk.

Vintermotiv ca. 1890.

Hesteoppstillingsplassen ved Nils Larsens hus ble værende der til slutten av 1890-årene. Da ble den flyttet til krysset Nygaten/Storgaten, der Kulturhuset nå er.

Fløistadsamlingen, KUBEN, AAA.PA-2417.LX.25361.

Baksidene ble fasader

Mot slutten av 1879 foregikk det fremdeles arbeider på torvet. Det var kommet en gate inn fra det gamle torvet, men foreløpig ikke noen ut i den andre enden. Torvet var nok tatt i bruk, noe saken om hesteoppstillingsplassene viser, men fremdeles var det slik at baksidene av husene vendte mot den gamle løkken.

Langsomt begynte torvet å endre karakter. Først ute var skipsfører Vilhelm Svendsen. Hans hus som var nr. 3 (29) på Smitts kart, hadde en sentral beliggenhet på hjørnet av Kirkegaten og det nye torvet. Han fikk avholdt branntakst på huset sitt i mai 1880, som viste at han siden forrige takst i 1874 hadde revet to uthus og oppført to fløybygninger, den ene mot skredder Bandelins hus, og den andre til torvet. Det var her Torvkafeen senere var.

Johan D. Havstad, eier av hus nr. 7 (36), rev tilbyggs- og uthusbygninger til tømmerhuset som hadde sin fasade til Løkkestreet og bygget på dette med et bindingsverkshus i to etasjer ut mot torvet med to krambodlokaler. Branntaksten for nybygget er fra mai 1881.⁴⁴

Fru Holm i hus nr. 8 (42), som hadde hatt skredder Bandelins have helt inntil sin husvegg, hadde nå fått en gate å forholde seg til. Hun solgte imidlertid eiendommen til garvermester Otto Andersen i 1881. Bygningsmassen bestod av et tømmerhus som lå til Løkkestreet med et tilbygg mot Bandelins have, samt et uthus. Garver Andersen rev tilbygget og uthuset, flyttet våningshuset og fikk i 1882 bygget et nytt hjørnehus av tømmer i to etasjer mot torvet med brukket hjørne. I bygget var det to krambodlokaler. Dessuten ble det plass til en tre meter bred pakkbod som ble liggende vegg i vegg med naboen i sørvest (nr. 9).⁴⁵

Skreddermester Lars Andersen Bandelins hus og forretningslokale, nr. 2 (28), lå til Kirkegaten, men den delen av haven hans som ikke var blitt avstått, lå til den nye gaten og torvet. Han fikk i 1883 bygget et tømmerhus i to etasjer, med brukket hjørne, temmelig likt garver Andersens på andre siden av gaten. Det nye huset fikk brannforsikringsnr. 384.⁴⁶

Sist ut var fraktemann Nils Larsen som hadde unngått ekspropriasjon av den delen av haven som lå nedenfor hans lille hus nr. 5 (31). Der bygget han i 1884 et hus i to etasjer i reisverk med brukket hjørne med butikklokale i første etasje. Huset fikk brannforsikringsnr. 392.⁴⁷

Dermed hadde torvet fått det utseende det i alle år etter har hatt, og fremdeles har. Torvet med kjøp av grunn, ekspropriasjon og anleggskostnader, kom på ca. 15 000 kroner. Til sammenligning kostet den nye kirken som ble tatt i bruk i 1881, ca. 100 000 kroner.⁴⁸

De tidligere haver er blitt gate fra det gamle til det nye torvet. Garvermester Otto Andersen bygde hjørnehuset til venstre i 1882 og på høyre side bygde skreddermester Bandelin et tilsvarende i 1883. I venstre bildekant ses kjøpmann Johan D. Havstads nybygg fra 1881.

Fløistadsamlingen, KUBEN, AAA.PA-2417.Lx.25885.

I venstre del av bildet ses Niels Larsens nybygg fra 1884. Til høyre ligger brannmatr. nr. 181. Bildet er samtidig med Krohgs maleri. Det lille skuret bak Larsens nybygg er Edvard Zachariassens snekkerverksted som han i 1875 ville bygge på, men som kommunen nektet ham fordi den nye veien rundt Kirkeheia skulle munne ut der. Legg merke til hønen til venstre i bildet. Kan det være den samme som Krohg foreviget? Helt i bakgrunnen under kirken ses huset til distriktslege og ordfører Hans Frisak. Fløistadsamlingen, KUBEN, AAA.PA-2417.Lx.25328.

Oppsummering

Det tok 11 år fra Munkeløkken ble kjøpt og til det nye torvet fikk det utseendet det har nå, og ni år fra selve reguleringsprosessen ble satt i gang. Kommunen og private oppsittere gikk hånd i hånd for å realisere prosjektet. Med et moderne uttrykk kan det kalles et OPS-prosjekt, Offentlig og Privat Samarbeid, som i senere år har vært mye benyttet for å få hurtigere fremdrift på store prosjekter, som for eksempel utbygging av motorveinettet. Det nye torvet ble sannsynligvis brukt som en brekkstang for å få den nye veien mellom Arendal og Grimstad til å komme inn i byen der byens myndigheter ville ha den, rundt Kirkeheia. Grunneierne rundt den gamle løkken snudde fasadene på husene sine mot torvet eller bygget nye hus og innredet dem med moderne butikklokaler.

Løfter vi blikket litt fremover kan vi se at torvet ble byens midtpunkt – i hverdag som ved festlige anledninger. Her var det torvhandlere og drosjeholdeplass. Her gikk Sørlandske hovedvei tvers igjennom med stoppested for Dampens (Arendals dampskipsselskaps) bilruter, inntil Sørlandske hovedvei ble lagt rundt bryggene i 1955. Utallige bilder sier noe om torvet som samlingsted for 17. maifeiring, sangerfester, Røde Kors-dager, julegrantenning og mye mer.

Så kom Oddensenteret i 1975, og langsomt, men sikkert ble torvet en utkant, redusert til parkeringsplass, og avstedkom talløse komiteer og planer for å gjøre det mer attraktivt. Her befinner vi oss også i 2020. I skrivende stund er nye planer på gang, men torvet slik det en gang var, kommer neppe tilbake.

Noter

- 1 Hans Hansen (1864–1929) var maler, men mer kjent som reporter i Grimstad Adresstidende der han signerte sine artikler med Hans Hansen (REP). Aktiv i arbeidet for Terje Vigen-bautaen på Fjære kirkegård og for Ibsenhuset/bymuseet. Stiftet Grimstad og Omegn Turistforening i 1908.
- 2 Hans Hansen, Rep-hefte nr. 3, s. 6. I 1920-årene ga Hansen ut ni Rep-hefter med stoff om Grimstad i 1860- og -70-årene.
- 3 Johan Anton Wikander har hatt kopi av kartet siden begynnelsen av 1970-årene. Gunnar Molden har også «funnet» kartet på slutten av 1990-årene. Det var han som gjorde meg oppmerksom på det.
- 4 Arkiv S-1452, Kommunal- og arbeidsdepartementet, Distriktsplanavd. Serie F - reguleringsplaner, eske 534, Aust-Agder/Grimstad. RA.
- 5 *Grimstad bys historie*. 1927, 754. Smitt tok borgerskap som snekker, dreier, billedhugger, maler m.m. Han var også fotograf, visstnok ikke særlig dyktig. Han var også siden 1873 fattigforstander. Høsten 1878 forsvant han sporløst med fattigvesenets kasse og etterlot seg et omfattende bo, som ble registrert og solgt på auksjon.
- 6 Huset er bedre kjent som Sadelmaker Wenzels hus. Han kjøpte huset i 1866. Kommunen kjøpte huset i 1916 og rev det. Den lille plassen i tilknytning til Løkkestredet har i nyere tid fått navnet Wenzels plass.
- 7 Grimstad Adresstidende, 12. mars 1947.
- 8 Landgraff 1901, 216.
- 9 Norges brannkasse, avd. Grimstad, branntakstprot. Nr.4, 1868–1883, 1873, fol. 63b. Her er uthusene beskrevet.
- 10 Grimstad kommunearchiv, formannskapsaker. 1.6.16, 1873. KUBEN.
- 11 Ibid., formannskapsprotokoll 1.2.3, 1868–1880, fol. 89b. KUBEN.
- 12 Ibid., fol. 93a.
- 13 Ibid., formannskapsaker, 1.6.16, 1873. KUBEN. Svalland utførte en oppmåling for kommunen i forbindelse med vannverket, og der foreligger det regning, det ville nok ha vært tilfellet med skissen over Munkeløkken også.
- 14 Ibid., journal 1.5.1, 1837–1878, fol 158b. KUBEN.
- 15 Ibid., formannskapsprot. 1.2.3, 1868–1880, fol. 49b. KUBEN.
- 16 Uttales: Foss. Navnet stammer fra kjøpmann Fredrik Gerhard Voss som kjøpte gården Ytre Bie. Han var sønn av sorenskriver Peter Boertmann Voss som var den første sorenskriveren i vestre Nedenes 1824. Han var dansk, men av tysk avstamning. Det er i våre dager en tendens til å uttale navnet på gaten som om den skulle ha noe med stedet Voss å gjøre.
- 17 Grimstad kommunearchiv, kopibok 1.3.2, sak nr. 9, 1874. KUBEN. Brevet er ikke datert i kopiboken, men er skrevet mellom 17. og 29. februar 1874.
- 18 Ibid., journal 1.5.1, sak 115, 1874. KUBEN.
- 19 Ibid., formannskapsaker, 1.6.17, 1874. KUBEN. Se også Grimstad bys historie om veianlegget, s. 380f.
- 20 Oppmålingssjef.
- 21 Magistraten hadde mange oppgaver. Han var politimester, i mindre kjøpsteder var han også byfogd. Magistraten var dessuten byens administrator, nærmest som våre dagers rådmann.
- 22 Grimstad magistratarkiv, møtebok for reguleringskommisjonen, 1846–1865, pag. 63, SAK.
- 23 Reguleringskommisjonens første protokoll, 1846–1865, oppbevares i Grimstad magistratarkiv på Statsarkivet i Kristiansand. Protokoll nr. 2 er vekk og den 3. er oppbevart i Grimstad kommunearchiv på KUBEN.
- 24 Grimstad kommunearchiv, formannskapsaker, 1.6.17, 1875. KUBEN. Saken gikk til overtakst, der Zachariassen vant frem med en høyere takst enn kommunen i utgangspunktet var villige til å gi.
- 25 Grimstad kommunearchiv, journal, 1.5.1, 1875, fol. 177a. KUBEN.
- 26 Ibid., formannskapsaker, 1.6.17, 1875. KUBEN.
- 27 Ibid.
- 28 Ibid.
- 29 Amtmanden i Nedenæs, kopibok, 1872–1877, SAK. Alle offentlige organ skal ha en kopibok der alle utgående brev fra organet gjengis ordrett. På denne tiden

- (og frem til 1917) var det amtmannen som administrerte amtskommunen.
- 30 Arkiv S-1452 (se note 3). RA.
 - 31 Wikipedia.
 - 32 Arkiv S-1452 (se note 3). RA.
 - 33 Grimstad kommunearkiv, journal 1.5.1, sak 22 og 25, 1875. KUBEN.
 - 34 Ibid., formannskapssaker, 1.6.17, 1876. KUBEN.
 - 35 Ibid., 1877.
 - 36 Grimstad bys historie 1927: 459.
 - 37 Springet ligger øverst i Kirkegaten, der Furuliveien tar av.
 - 38 Grimstad kommunearkiv, formannskapssaker, 1.6.17, 1879. KUBEN.
 - 39 Grimstad bys historie 1927: 381.
 - 40 Grimstad kommunearkiv, formannskapssaker, 1.6.17, 1879. KUBEN.
 - 41 Ibid.
 - 42 Berg 2019: 174.
 - 43 Grimstad kommunearkiv, formannskapsprotokoll, 1.2.3, 1880, fol. 214b. KUBEN.
 - 44 Norges brannkasse, avd. Grimstad, branntakstprotokoll nr. 4, fol. 214b. Digitalarkivet.
 - 45 Ibid., fol. 201b og 222b.
 - 46 Ibid., fol. 236b. Digitalarkivet.
 - 47 Ibid., branntakstprotokoll nr. 5, fol 36a. Digitalarkivet.
 - 48 Grimstad bys historie 1927, 372 og 436.

Kilder

Amtmannen i Nedenes/Fylkesmannen i Aust-Agder, Statsarkivet i Kristiansand
Journal
Kopibok 1872–1877

Grimstad byfogdembete, Digitalarkivet
Panterregister nr. 3.

Grimstad kommunearkiv, AAma, KUBEN
Formannskapsprotokoll, 1.2.3, 1868–1880
Formannskapssaker, 1.6.16, 1.6.17, 1873–1879
Journal, 1.5.1, 1837–1878
Kopibok, 1.3.2

Grimstad magistratarkiv. Statsarkivet i Kristiansand
Møtebok for reguleringskommisjonen, 1846–1865
Utskrifter av møteprotokollen i Grimstad kommunearkiv, 1875–1879

Kommunal- og arbeidsdepartementet, Arkiv S-1452, Distriktsplanavd. Riksarkivet

Norges Brannkasse, avd. Grimstad. Digitalarkivet
Branntakstprotokoll nr. 4, 1868–1883
Branntakstprotokoll nr. 5, 1883–1894

Litteratur

Berg, Trond Audun. (2019). *Byen og bygningene*. Grimstad: Grimstad Adressetidende og Selskapet for Grimstad Bys Vel.

Grimstad bys historie. (1927). Grimstad.

Hansen, Hans. (ca.1923). *Skildringer og Oplevelser fra 60–70-Aarene og opover*. Rephefte nr. 3. Grimstad: Grimstad Adressetidendes Boktrykkeri.

Langraff, J. (1901). *Grimstadslægter II: tillegg og rettelser med register*. Grimstad.

Wikipedia. *Departementet for det Indre*. Hentet fra <https://no.wikipedia.org/wiki/Indredepartementet> (Norge)